

2016 • 5

LXIX. évfolyam • május

művelődés

közművelődési havilap

művelődés

közművelődési havilap

Szerkesztőségi tanács:

Benkő Judit
Egyed Ákos
Guttman Szabolcs
Kása Zoltán
Péter István
Pozsony Ferenc
Székely Sebestyén György
Széman Péter
Szikszai Mária

A szerkesztőség:

Dáné Tibor Kálmán (főszerkesztő)
Balla Sándor
Benkő Levente
Demeter Zsuzsanna
Péter János

Postacím:

400183 Cluj-Napoca,
str. Gheorghe Lazăr nr. 30.,
O. P. 1. Cluj, C. P. 123
tel/fax: +40 264 434 110
honlap: www.muvelodes.net
e-mail: szerkesztoseg@muvelodes.net,
muvelodes@yahoo.com
Bankszámlaszám: Redacția Művelődés
RO57TREZ21621G335000XXXX
Adószám: 9549909

ISSN 1221 - 8693

Megjelenik a Kolozs Megyei
Tanács támogatásával
Apare sub egida Consiliului
Județean Cluj

Nyomdai előkészítés:

IDEA PLUS – Kolozsvár
Lapterv: Könczey Elemér
Műszaki szerkesztés: Fazakas Botond

Nyomdai munkálatok:

IDEA nyomda – Kolozsvár
Igazgató: Nagy Péter

Ára 3 lej

9 771221 869165

Tartalom

Mogyorósi Ágnes: „Áldott szép Pünkösdsnek gyönyörű ideje” 3

közösség

Ábrám Zoltán: Kanadai magyar jelen 4

színpad

Kocsis Tünde: Képes Puck 6

enciklopédia

T. Veress Éva: A nagyenyedi Bethlen-kollégium csombordi iskolája 10

emlék-lapok

Süli Attila: A „kis Kossuth” és a honvéd tábornok. 15

könyvesház

Lakatos Artur: A filozófus és a Vasgárda. 19

Csoma Gyula: A tanuló felnőtt 21

vadrózsák

Halász Péter: Két moldvai magyar néprajzi doktor arcképe 24

Vajda András: Értéktár: hagyomány, használat és kontextus. 28

Lapszámunk szerzői:

Ábrám Zoltán – orvos, egyetemi oktató, Marosvásárhely
Csoma Gyula – egyetemi tanár, Budapest
Halász Péter – néprajzkutató, Gyimesbükk
Kocsis Tünde – művészeti titkár, kolozsvári Puck Bábszínház
Lakatos Artur – történész, Kolozsvár
Mogyorósi Ágnes – néprajzkutató, Kolozsvár
Süli Attila – hadtörténész, Budapest
Vajda András – néprajzkutató, Sáromberke
T. Veress Éva – ny. egyetemi tanár, Kolozsvár

Címlapkép: *Bábmesterek* előadás, Puck Bábszínház. Robert Puțeanu felvétele.
A hátsó borító fényképét Lőrincz Zoltán készítette.

Támogatók:

Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület
RMDSZ – Communitas Alapítvány
Hargita Megyei Kulturális Központ
Hargita Megye Tanácsa
Kovászna Megyei Művelődési Központ
Kovászna Megye Tanácsa

Médiapartnerek:

www.szabadsag.ro
Szabadság

Paprika Rádió
Fülön csíp.
95,1 fm

Vajda András |

Értéktár: hagyomány, használat és kontextus

A magyar Országgyűlés 2012-ben törvényt (a magyar nemzeti értékekről és hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. törvény, valamint ennek módosítását, a 2015. évi LXXX. törvény) fogadott el, mely kimondja, hogy a nemzeti tudat erősítése érdekében a magyarság értékeit össze kell gyűjteni; az értékeket ápolni, védelmezni és támogatni kell, és átfogó értéktárban kell összesíteni őket. Az értékvédelem alapjául szolgáló dokumentációt pedig a szigorú nyilván tartás és kutathatóság szabályai szerint meg kell őrizni. A törvény és a törvény nyomán beindult mozgalom két központi kategóriája/fogalma tehát az *érték*, valamint az *(érték)tár*, ami arra enged következtetni, hogy – ha paradigmák szintén nem is, de elvi szinten mindenképpen – egy olyan fogalom- és szemléletváltás előtt állunk, melynek a helyi/népi hagyományokra és a néphagyomány használatára gyakorolt hatásainak mérlegelésére mindenképpen sort kell keríteni.

Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy – a néprajztudomány határain belül maradván – vázolja a hungarikummozgalom kapcsán felmerülő azon törekvéseket, illetve társadalmi, kulturális és mediális kontextusokat, melyek a népi kultúra gyűjtésének, értelmezésének és használatának kereteit meghatározzák. Ilyen értelemben a tanulmány megállapításai a magyar nemzeti értékekről rendelkező törvény által vázolt keretekhez képest szűkebb körben mozognak, és ez érvényességüknek és relevanciájuknak is korlátokat szab.

Az írás apropóját az a tény adja, hogy a magyar Földművelésügyi Minisztérium Erdélyben a Kriza János Néprajzi Társaságot bízta meg az értékfeltáró és értékmegőrző mozgalom beindításával, szakmai felügyeletével és az Erdélyi Értéktár létrehozásával.

Hungarikum, nemzeti érték és értéktár

A kelet-európai örökségtermelés és -használat esetében kettősség figyelhető meg. Amíg a tudományos és a politikai diskurzus szintjén egyre több szó esik a helyi kezdeményezések fontosságáról, addig a gyakorlat inkább azt mutatja, hogy igazán csak a nemzeti szinten felügyelt és koordinált örökség- és értéktérrel kapcsolatos gyakorlatok életképesek. Igen korlátozott azoknak az eseteknek a száma, ahol egy-egy kisebb település, vagy régió örökségének (turisztikai) rehabilitációjára és értékesítésére kimondottan helyi kezdeményezés nyomán került sor. Arról nem is beszélve, hogy az örökségvédelemmel és az örökség használatával kapcsolatos jogszabályok leginkább központilag kidolgozott, nemzeti szinten érvényes, törvényerővel bíró normatív rendelkezések.

Kevés azoknak az eseteknek a száma, ahol egy-egy kisebb település, vagy régió örökségének (turisztikai) értékesítésére lett volna helyi kezdeményezés.

Az elmúlt években Magyarországon kibontakozott hungarikummozgalom és a vele szoros összefüggésben álló értékőrző/értékgyűjtő mozgalom esetében szintén hasonló tapasztalható. Három vonatkozásban mindenképpen: 1. a nemzeti értékek feltárása és értéktárba gyűjtése felső, állami szintről jött kezdeményezés nyomán indult el; 2. az értékfeltáró munka módszerét és lépéseit, az érték felterjesztéséhez használt adatlapot és a szükséges mellékleteket,

A nagybányai Szent István-torony.
Kép: Erdélyi Értéktár

illetve az érték(tárak) típusait (hungarikum, kiemelt nemzeti érték, nemzeti, megyei, tájegységi, települési valamint ágazati érték) a nemzeti jogalkotás legfelső szintjén szabályozták; 3. az értékek besorolását egy központi szerv, a Földművelésügyi Minisztérium keretében működő Hungarikum Bizottság felügyeli és koordinálja. Vagyis annak ellenére, hogy a törvény az alulról építkezés elvét hangsúlyozza, valójában az egész értéktáró munka végtermékeként létrejövő hungarikumok és a nemzeti értékek tára központi döntés(ek) függvényében alakul.

Az alulról építkezés elve elsősorban a megyei, tájegységi és helyi értékek feltárása és értéktárba való megjelenítése esetében érvényesül nagyobb mértékben. Ez nemcsak abban nyilvánul meg, hogy helyi döntés eredménye az, hogy mi kerül be ezekbe az értéktárakba, hanem abban is, hogy ezek a táruk tartalom és megjelenítés szempontjából is igen sokfélék és változatosak. Képekkel és különböző kísérő dokumentumokkal ellátott részletes leírások éppúgy megtalálhatóak, mint az egyszerű felsorolást tartalmazó listák. A számok fényében a magyar társadalom igen gyors ütemben elfogadta és interiorizálta ezt az új fogalmi rendszert és a mögötte álló ideológiát, hiszen alig pár év alatt Magyarország mind a 19 megyéjében létrejött értéktár bizottság (www.hungarikum.hu/megyeibizottsagok), illetve működik – a megyei önkormányzat hivatalos honlapján vagy önállóan – megyei értéktár honlap, továbbá közel 550 településen működik helyi értéktár is. A közelmúltban pedig sorra alakultak meg a külhoni magyarság értéktárai és értéktár bizottságai (www.hungarikum.hu/kulhonibizottsag). Ugyanakkor az értékekről a politikai beszédekben és a médiában is egyre gyakrabban esik szó.

Az alulról építkezés elve elsősorban a megyei, tájegységi és helyi értékek feltárása és értéktárba való megjelenítése esetében érvényesül.

Ennek fényében a hungarikumokról szóló törvényt és a magyar értéktáró mozgalmat olyan folyamat részének tekinthetjük, mely a túlszabályozott, számtalan jogi és technikai kifejezést felvonultató nyelvezetet fordítaná át

A szentgericei üveges tánc. Kép: Erdélyi Értéktár

a nagy tömegek nyelvére. Tehát célja, hogy az európai normákhoz és a különböző nemzetközi egyezményekben megfogalmazott irányelvekhez igazodó örökségszabályozás üzenetét érthetővé, közérthetővé tegye. Az örökségipar sajátos diskurzusát leegyszerűsíti, közönségi és a közvélemény által megértett és elfogadott véleménnyé formálja. A törvény egyik alapüzenete (*Minden közösségnek vannak értékei*) is ezt teszi, hiszen ki ne értene egyet azzal, hogy az ő szűkebb környezetében is számtalan érték található. Ugyanakkor, míg manapság az örökség (a helyi is) elsősorban egyetemesként értelmeződik (és az emberi alkotóképesség és kultúra-teremtő erő előtt hódol), addig a hungarikum, vagy a kiemelkedő nemzeti érték – ahogy a neve is jelzi – elsősorban nemzetiként jelenik meg. A törvényben foglalt meghatározás szerint: b) *hungarikum*: gyűjtőfogalom, amely egységes osztályozási, besorolási és nyilvántartási rendszerben olyan megkülönböztetésre, kiemelésre méltó értéket jelöl, amely a magyarságra jellemző tulajdonságával, egyediségével, különlegességével és minőségével a magyarság csúcsteljesítménye” illetve „kiemelkedő nemzeti érték: olyan nemzeti érték, amely nemzeti szempontból meghatározó jelentőségű, a magyarságra jellemző és közismert, jelentősen öregbíti hírnevünket, növelheti megbecsülésünket az Európai Unióban és szerte a világon, továbbá hozzájárul új nemzedékek nemzeti hovatartozásának, magyarságtudatának kialakításához, megerősítéséhez.” (2012/XXX. 1§ b és d pont). Természetesen nem szabad

szó nélkül hagyni azt a tényt sem, hogy amikor Edouard Pommier 1790 őszén Franciaországban az örökség kifejezését megalkotta, elsősorban ő is a nemzeti örökség kifejezést használta gyűjtőfogalomként a klérustól lefoglalt javak összességére (Sonkoly–Erdősi 2004: 9). A 20. század közepén pedig a nemzetépítés folyamatába beállt hiányt töltötte ki, állította új pályára (Sonkoly–Erdősi 2004: 11). A hungarikumtörvény – és a hatására kibontakozó értéktáró/értékgyűjtő mozgalom – szellemiségében a 20. század közepén kibontakozó, akkor még nemzeti keretben működő örökségkoncepcióhoz csatol vissza, új szintre emelve annak nemzeti retorikáját.

Míg az örökség jogi fogalom (lásd fentebb), addig az érték olyan társadalomelméleti kategória, „amely kifejezi azt, hogy az adott társadalomban mit tartanak kívánatosnak és fontosnak, jónak vagy rossznak. Az értékek és azok sorrendje társadalmanként és korszakonként eltérő lehet” (Andorka 2003: 490). Hankiss Elemér emellett különbséget tesz objektív és szubjektív értékek között. Ebben a felosztásban objektív értéknek számít az, amire egy adott társadalomnak feltétlenül szüksége van ahhoz, hogy működhessen, szubjektívnek pedig az, amit működéséhez és fejlődéséhez szükségesnek érez (Hankiss 1977: 342–343.). Az érték tehát kritérium, mely mozgatja a világot, szervezi és meghatározza mindennapi döntéseinket, tagolja és értelemmel ruhazza fel múltunkat, jelenünket és jövőnket. Ugyanakkor az értéket itt egyszerre számít esztétikai minőségnek és

A sztánai Varjúvár. Polereczky Andrea felvétele

olyan tulajdonságnak, mely – ahogy az Értelmező szótárban is olvasható – valaminek „a társadalom és az egyén számára való fontosságát fejezi ki” (MÉSZ 1992: 333). A *nemzet értékek* – és a hungarikumok – tehát azokat a magyarság számára fontos javak összességét jelentik, amelyeket a múltból hagytak ránk, de a jelenben hozott döntéseket és a jövőre vonatkozó elképzeléseket egyaránt meghatározzák.

Horváth Zsolt 2004-ben kiadott köteté (*Minden közösségnek vannak értékei*) bemutatja a hungarikummozgalom kiépítésének történetét, a hungarikumtörvényt, valamint az eddigi eredményeket is összegzi. A kötet címe a mozgalom jelmondata is egyben, ami az én olvasatomban arra utal, hogy érték nélkül nincs közösség, így az értékek őrzése minden közösségnek feladata, valamint hogy az előző kor(szak)okból és generációktól ránk maradt hagyományok nemcsak örökséget képeznek, hanem szimbolikus és gazdasági síkon egyaránt értékkel bírnak. A mozgalom tehát kettős célt követ: ráirányítja a közösségek figyelmét a helyi hagyományokra/értékekre, ugyanakkor visszahelyezi a hagyományörzésnek és -ápolásnak a feladatát a helyi közösségek szintjére. A törvény a magyar társadalomban lezajló akkulturációs folyamatokra adott válaszként fogható fel, mely a hagyomány rekontextualizálására és revitalizációjára tesz kísérletet.

A hungarikummozgalom esetében központi helyet foglal el a feltárt értékek interneten is elérhető adatbázisba (Magyar Értéktár – Hungarikumok Gyűjteménye) rendszerezése, ami

egyszerre szolgálja a tárolást, a megjelenítést és a továbbítást. „A jelenkor médiaarchívumai – írja Miklósvölgyi Zsolt – nem is annyira tárolnak, mint inkább információkat továbbítanak. A digitális kultúra korában az archívumot entrópiikusan kell elgondolnunk: egy olyan átláthatatlan, nyílt hálózattal, folyamatközpontú rendszer részeként, melyben a rendezetlenség legmagasabb fokát kell megengednünk. Így a korábbi archívum-fogalom bürokratikus archaizmusát felszabadítva, különböző nyílt hálózattal architektúrák szabad burjánzását tehetjük lehetővé. Ezért kérdésessé válik, hogy magát a tároló médiumot, vagy pedig a benne rejlő adatok összességét nevezzük-e archívumnak.” (Miklósvölgyi 2008.) Az értéktár – Jacques Derrida szavaival élve – az ismételhetőség, rögzíthetőség, valamint az eredetre való emlékezés záloga; másfelől az értéktárhoz a törvénykezés felügyeleti toposzaként az összegyűjtés, osztályozás, szabályozás elvei is kapcsolódnak. Az archiválás technikájára tehát hatalmi-, intézményi eszközként kell tekinteni (Derrida 2008).

A hungarikummozgalom esetében központi helyet foglal el a feltárt értékek interneten is elérhető adatbázisba rendszerezése.

Összegzés

A hungarikummozgalom nyomán létrejött értéktárakban a hagyományok megjelenítése igen eltérő módon történik meg, azonban az értékeknek a települési, megyei vagy nemzeti értéktárba történő felterjesztéséhez szükséges, a törvény által előírt adatlapmintáknak köszönhetően ezek egységes szempontok szerint kerülnek bemutatásra, illetve megjelenítésre.

Bár elviekben a hungarikummozgalom nyomán létrejött települési és megyei értéktárakban található hagyományok mindig egy földrajzilag jól körülhatárolható, helyi közösség hagyományaiként jelennek meg – sőt azt is mondhatnánk, hogy ezek az értéktárak maguk a lokalitás termelői –, a világhálón egy-egy település vagy megye értéktárába felvett néphagyományok esetében néha nehéz megmondani, hogy

ténylegesen „csak” az illető településre, régióra jellemző, helyi hagyományról van-e szó. Sok esetben az sem derül ki, hogy még élő hagyományról van-e szó, vagy olyanról, ami már csak az emlékezetben él, netán csak az archívumokban, kötetekben lelhető fel.

A média korábban is jelentős szerepet kapott a *reprezentatív néphagyomány* kialakításában és népszerűsítésében. Az új média ezt csak még inkább felerősítette, illetve újabb generációkat, társadalmi csoportokat vont be ennek termelésébe és fogyasztásába. A nemzeti értéktárban fellelhető hungarikumok kimondottan reprezentatív hagyományoknak tekinthetők, hiszen maga a törvény is azt mondja, hogy „a magyarság hírnevének öregbítését” hivatottak szolgálni, a magyarság kulturális „nagykövetei”. De ilyenként értelmezhetők az értékpírisz alsóbb szintjein található értékek is.

Azonban tisztában kell lennünk azal, hogy igen nagy különbség lehet az interneten megjelenített hagyományok, örökségek vagy értékek megítélésében és használatában a létrehozó szándéka, illetve a felhasználó gyakorlata között. Ez pedig azt jelenti, hogy a digitalizált (digitális médiában megjelenő) néphagyomány elsősorban a kulturális, és nem a kollektív memória része, nem organikus hagyomány, és mint ilyen, csupán kommemoratív és nem normatív funkcióval rendelkezik: a mindennapok szervezésében nem, csak a helyi identitás kialakításában és fenntartásában, valamint a szabadidő kitöltésében van szerepe. A digitalizáció révén a néphagyományok nemcsak kiszakadnak az őket működtető primér környezetükből, de a primér (fel)használóktól is nagyon távol kerül(het)nek.

A hagyomány áthelyezése ebbe az új környezetbe másod- és harmadlagos jelentések és funkciók megjelenését vonja maga után. A néphagyomány, ami a saját elsődleges kontextusában azzal a céllal jött létre, hogy a közösség számára konkrét helyzeteket oldjon meg, az új környezetben az idő eltöltését, a szórakozást szolgálja, használata (böngészés) a szabadidős tevékenységek részévé válik. A hagyománynak a mindennapi élet (a munka) működését garantáló normaszerepét háttérbe szorítja az ünnepi jelleg és a szórakozást garantáló eszközszerep.

Másrészt, a világháló természetéből adódóan, a hagyományokról készített szubjektív reprezentációk és interpretációk (is) a kulturális emlékezet részévé válnak. A hagyományok digitalizálása az emlékek kihelyezésének (Jan

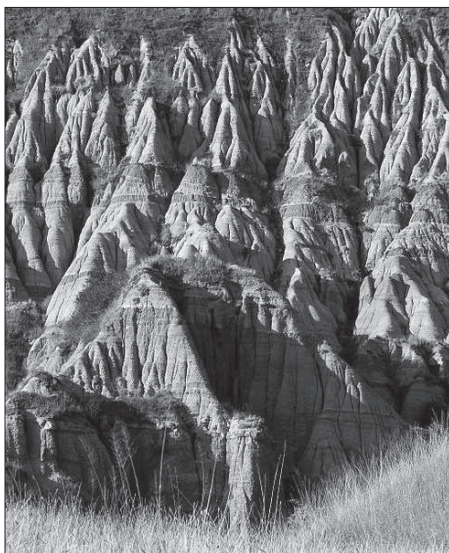
Assmann, 1999) egy új formája, az egyes internetes oldalak a virtuális emlékhelyekké (Pierre Nora, 2010) és az örökség-alkotás virtuális színtereivé válnak.

A néphagyomány áthelyezése ebbe az új környezetbe nemcsak más jelenségek és funkciók megjelenését vonja maga után, hanem a használat rutinjai is módosulnak. Ennek a másfajta használatnak a kulcsszavaivá a keres, mentés, mentés másként, letöltés, továbbítás, lájkolás, megosztás és esetenként a törlés válik. Ekként az interneten való böngészés egyrészt utazásként vagy nyomozásként (lásd Szűts 2013: 69), másrészt (meg)emlékezési szertartásként értelmezhető. Az internetes oldal (honlap) pedig mint köztér, alternatív nyilvánosság, emlékhely és emlékezési alakzat értékelhető. Bár az is igaz, hogy a digitális környezetben a felfedezés öröme úgy valósul meg, hogy közben az olvasás aktusából kimarad az elmélyülés (Szűts 2013: 69). A felhasználó egyre gyorsabban fogyasztja a tartalmakat, és egyre türelmetlenebbé válik annak köszönhetően, hogy a számítógép a legtöbb élethelyzetnek a szerves részévé vált. (Szűts 2013: 75, 143). Míg Orbán Balázs a Székelyföld megismerése érdekében beutazta a székely településeket és a régió bemutatásának vezérfonalát is az általa bejárt útvonalak képezték, addig az internet-felhasználó a virtuális térben a hiperlinkek segítségével teszi meg ugyanezt, aki ha történetesen úgy dönt, hogy az így megismert helyeket, történeteket, hagyományokat az offline világban is meg akarja tapasztalni, akkor már előre elkészített mintázatok (útvonalak és látóvonalak) alapján teszi ezt. A felfedezés, a tapasztalat ebben az esetben az online és nem az offline világban jön létre.

Az örökségesítés egyik formája az, hogy a néphagyományok a világhálón is megjelennek. A néphagyományok digitalizálásának és interneten való megjelenítésének ezért nemcsak az informatív (közlő) és a depozitív (megőrző), hanem a performatív funkciója is igen fontos. Már a digitalizálás vagy a megosztás maga örökségesítő tevékenységet jelent.

Ez a hagyományörzés azonban egyszerre több irányból indul és több irányba tart. Sem a néphagyomány digitalizálóinak (akik multimédiás környezetbe helyezik át), sem a felhasználóinak nincsenek kidolgozott stratégiáik a digitalizált hagyomány használatára nézve. Mind a megjelenítés, mind a keresés esetleges jelleggel bír.

Végül további két kérdés is adódik: egyrészt ki az, aki méltó a néphagyományok digitalizálására és az online

A Vörös-szakadék. Pungucz Károly fényképe

környezetbe való kihelyezésére? Másrészt ki szavatolja ezeknek a hagyományoknak a hitelességét? A könyvek, archívumok esetében a néprajzkutató az, aki státusa és tudása, illetve jelenléte révén (lásd résztvevő megfigyelés) biztosítja azt, hogy minden, ami a kötetben vagy a cédulán olvasható, a népelet hiteles reprezentációja. Az interneten megjelenített néphagyományok hitelességét azonban ritkán szavatolják hasonló módon szakemberek. Mivel a szerzők kilétét legtöbb esetben homály fedi, ez az „olvasót”, a felhasználót bizonytalanságban hagyja arra vonatkozóan, hogy a részvétel értő részvételnek tekinthető-e. Természetesen a „könyvekbe zárt” hagyományok esetében is feltűnnek „betolakodók” (lásd Vajda 2007), akik naiv vagy egyenesen áltudományos magyarázatokkal szolgáltattak a néphagyományokat illetően, azonban ezek száma relatív alacsony, és munkáik olyan kiadóknál jelentek meg, továbbá olyan tipográfiai nyelven, amelyek eleve jelzik azt, hogy nem tudományos munkáról van szó. Ezzel szemben az internet demokratikus világában nincs, vagy kevés olyan fogódzó áll az olvasó rendelkezésére, ami alapján elválasztható a releváns és irreleváns információ egymástól, az irreleváns információk számbeli növekedéséről nem is beszélve.

A hungarikummozgalom kibontakozásával létrejött értéktártípusok egyszerre két irányba is hatást fejtenek ki. A nemzeti és a nemzetrészt értéktárak a helyi hagyományból nemzetit csinálnak, a hagyományokat távol viszik az őket kitermelő és használó közösségtől, míg a települési és megyei értéktárak esetében egy ezzel ellentétes folyamatnak lehetünk tanúi, ahol a hagyomány lokalizálására, egy közösséghez való

kapcsolására történik kísérlet. Ugyanakkor a törvényhozás eszközeivel, valamint különböző szinteken működő ellenőrző bizottságok révén a mozgalom elindító megpróbálnak visszavenni az internet adta szabadság és ellenőrizhetetlenség erejéből.

Hogy ennek milyen hatása lesz a helyi hagyományokra nézve, még nehéz lenne megmondani, az viszont már most is látható, hogy ebben az esetben is a hagyományok felügyelete egy helyi szakértő kezébe kerül (lásd Keszeg szerk. 2006), de itt elsősorban az internet használatára és számítástechnikai ismeretekre vonatkozó tudással rendelkező, valamint a törvények értelmezésében is jártas szakértőről van szó.

Szakirodalom

ANDORKA Rudolf

2003 *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, Budapest.

ASSMANN, Jan

1999 *A kulturális emlékezés. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskulturákban*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

DERRIDA, Jacques

2008 *Az archívum kínzó vágya*. Freudi impresszió. In: Jacques Derrida – Wolfgang Ernst: *Az archívum kínzó vágya / Archívumok morajlása*. (Figura 3.) Kijárat Kiadó, Budapest, 7–104.

HANKISS Elemér

1977 *Érték és társadalom. Tanulmányok az értékszociológia köréből*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

HORVÁTH Zsolt (szerk.)

2014 *Minden közösségnek vannak értékei. Az értékgyűjtő mozgalom kezdete*. Élhető Balaton-felvidékért Egyesület, Veszprém, 10–11.

MIKLÓSVÖLGYI Zsolt

2008 *Az an/archívum logikája. KuK – Kultúra & Kritika*. A PPKE BTK Esztétika Tanszék kritikai portálja. Elérhetőség: <http://kuk.btk.ppke.hu/hu/content/az-anarch%C3%ADvum-logik%C3%A1ja> (2011. május 13.).

NORA, Pierre

2010 *Emlékezet és történelem között*. Napvilág Kiadó, Budapest.

SZŰTS Zoltán

2013 *A világháló metaforái. Bevezetés az új média művészetébe*. Osiris Kiadó, Budapest.

VAJDA András

2007 *Irodalom és tudomány között: egy verses helytörténeti kismonográfia*. In: Ilyés Sándor – Jakab Albert Zsolt (szerk.): *Lenyomatok 6. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. (Kriza Könyvek, 28.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 9–32.